

تحلیلی بر شاخص‌های تأثیرگذار در اجرای تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری موصل (۲۰۱۴ - ۲۰۱۷ م)

داوود امینی*

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

اشغال برق‌آسای شهر موصل از سوی نیروهای داعش و عملیات بازپس‌گیری پرزحمت آن، ابعاد جدیدی از جنگ شهری در قرن بیست و یکم را متبلور ساخت. در این تحقیق جهت تحلیل شاخص‌های تأثیرگذار در تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری موصل، با تجزیه و تحلیل به‌عمل‌آمده از طریق مطالعه میدانی و طراحی پرسشنامه، ضریب پایایی ۸۵ درصدی پرسشنامه اثبات کرد شاخص‌های چهارگانه در تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری پیاده شده در صحنه عملیات موصل تأثیرگذار بوده است. در ادامه به‌منظور اولویت‌بندی شاخص‌های چهارگانه تأثیرگذار در اجرای عملیات موصل (اشغال و آزادسازی)، از آزمون ناپارامتریک فریدمن استفاده شد. نتایج نشان داد که با اطمینان ۰/۹۵ درصد در سطح خطای ۰/۰۵، تفاوت معناداری بین ابعاد شاخص‌های چهارگانه وجود دارد. با مقایسه شاخص‌ها مشخص شد در اجرای عملیات اشغال و آزادسازی موصل در رتبه اول: نیروهای داعشی با میانگین (۴/۴۵)، در رتبه دوم: طرح‌های نظامی و امنیتی با میانگین (۲/۹۹)، در رتبه سوم: جمعیت ساکن شهر با میانگین (۴/۲۵) و در رتبه چهارم: شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر با میانگین (۴/۱) قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی:

جنگ، شهر، جنگ شهری، موصل، داعش

۱. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: davoodamini1357@gmail.com

مقدمه

در طول تاریخ، برنامه‌ریزان نظامی به شهرها به‌عنوان مراکز ثقل نگاه می‌کرده‌اند. شهرها مکان‌هایی هستند که باید در جنگ، از آنها محافظت شود. شهرها مراکز جمعیتی، مراکز حمل و نقل، ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی، منابع ثروت، مراکز صنعتی، شبکه‌های اطلاعاتی و گره‌های مواصلاتی و ارتباطات درون یک کشور را در خود جای داده‌اند. مناطق شهری، ممکن است محیط‌های اصلی درگیری و نبرد در آینده باشد. شهرها از نظر تاریخی جاهایی هستند که ایده‌های رادیکال در آنها تخمیر می‌شوند، مخالفان متحدین خود را می‌یابند، افراد و گروه‌هایی باعث اصطکاک قومی می‌شوند و گروه‌های ناراضی مورد توجه قرار می‌گیرند (US Marine Corps, 2016: 2). در سراسر تاریخ، ارتش‌ها برای جنگیدن در شهرها و هدایت عملیات‌ها در اماکن محصور به علت پیچیدگی صحنه عملیات بی‌میل بوده‌اند. جنگیدن در مناطق شهری عموماً با خرابی‌ها و هزینه‌های زیاد توأم است. همچنین تلفات غیرنظامیانی که به عنوان سپر دفاعی بین نیروهای مهاجم و مدافع هستند به شدت افزایش می‌یابد (Yonas and Moy, 2001: 132). تجهیزات، تسلیحات و دکترین ارتش‌ها، گروه‌های شبه‌نظامی و گروه‌های معارض، تحت تأثیر فرایندهای تکنولوژیکی در بستر زمان تغییرات و تحولات شگرفی را تجربه کرده است. انجام مانور و جابجایی سریع نیروها در صحنه عملیات شهری راهبردی مناسبی برای ایجاد قدرت آتش و دفاع از عده‌ها و ساکنین تلقی می‌شود. قدرت آتش سنگین و قابل ملاحظه بوده می‌تواند باعث فرار غیرنظامیان از سکونتگاه‌های خود شده و پایداری شهری را دچار چالش نماید (کالینز، ۱۳۸۵).

تراکم و تنوع زیاد و پراکندگی کاربری‌های شهری، تنوع زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری نیروهای مسلح وادار می‌کند برای کسب برتری و پیروزی به استفاده از تکنیک‌ها و ابزارهای مکان‌مبنا مثل ترسیم نقشه‌ها و کروکی‌ها استفاده نمایند. در سال ۱۹۰۰، ۲۹ درصد جمعیت دنیا در شهرها زندگی می‌کردند. در سال ۱۹۹۰، این میزان به ۴۷ درصد افزایش یافت، و در سال ۲۰۱۰ از به مرز ۵۲ درصد رسیده هم اکنون (۲۰۱۸م) بیش از ۵۵ درصد جمعیت دنیا در مناطق شهری زندگی می‌کنند. طبق تخمین‌های سازمان ملل در سال ۲۰۳۰ حدود ۶۵ درصد از جمعیت دنیا در مناطق شهری ساکن خواهند بود (UN-Habitat Report, 2018). لذا برنامه‌ریزی‌های امنیتی درازمدت نیروهای مسلح برای تحول در تکنیک‌ها، تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری یک اصل غیرقابل اجتناب تلقی می‌شود. به این علت که پیچیدگی محیط شهری باعث شده برای

جنگیدن در شهرها مطابقت‌های زیادی در دکترین، تجهیزات، تمرین و تجهیزات نظامی را الزامی می‌دارد.

به پیش‌بینی بسیاری از استراتژیست‌ها سرنوشت جنگ‌ها در آینده در محیط‌های شهری مشخص خواهد شد. لذا پروژه جنگ شهری به شکل ویژه در دستور کار بسیاری از ارتش‌های دنیا قرار گرفته است. ژنرال مارک میلی رئیس ستاد ارتش ایالات متحده آمریکا اذعان نموده است؛ «در آینده، می‌توانم با اطمینان بسیار بالایی بگویم، ارتش آمریکا احتمالاً در مناطق شهری می‌جنگد. ما باید نیرو را برای عملیات در محیط‌ها و مناطق بسیار متراکم شهری، تأمین، سازماندهی، آموزش و تجهیز کنیم و این ساختار متفاوتی است. ما در حال حاضر سازماندهی منسجم برای مدیریت آن را نداریم.» (Johnson, 2019).

بر اساس تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ نامنظم؛ جنگ شهری موصل، از پیچیده‌ترین جنگ‌های شهری در طول تاریخ بوده است. اشغال برق‌آسای شهر از سوی نیروهای داعش و عملیات بازپس‌گیری پرزحمت آن، ابعاد جدیدی از جنگ شهری در قرن بیست و یکم را متبلور ساخت. داعش بعد از اشغال شهر با تسلط به امکانات و منابع مالی، مجتمع‌های صنعتی و کشاورزی، پادگان‌ها و پایگاه‌های نظامی، مراکز آموزشی، مقرهای پلیس، ذخایر عظیم نفت و... اقدام به بازیابی توان رزمی و دفاعی خود نمود. به طوری که بعد از تسلط بر شهر از طریق ارباب و وحشت اقدام به جذب نیروی انسانی تازه‌نفس از بین جوانان شهر نموده و با گسترش سازمان رزم و قدرت بازدارندگی داعش برای دفاع از شهر به شدت ارتقاء پیدا کرد. به دنبال اشغال شهر و افزایش دامنه جنگ شهری تلفات انسانی افزایش یافته و با تخریب گسترده تأسیسات شهری و از بین رفتن سکونتگاه‌ها موجب افزایش حجم انبوه پناهندگان و آوارگان جنگی گردیده و خطر سقوط دولت مرکزی عراق بیش از پیش احساس شد.

در این پژوهش؛ در راستای شناخت و تجزیه و تحلیل ابعاد جنگ شهری اقدام به استخراج شاخص‌ها در چهار حوزه نیروهای اشغالگر (داعش)، شاخص‌های جمعیتی شهری (ساکنین شهر)، شاخص‌های مکانی و کالبدی شهر و طرح‌های دفاعی - امنیتی شهر تا با دسته‌بندی و مقایسه زیرشاخص‌های جواب سوال اصلی پژوهش با عنوان؛ مهم‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری موصل کدام است؟ پاسخ داده و نسبت به ارزیابی شاخص‌های چهارگانه اقدام گردد.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

شهر یک ارگانیزم زنده است که جریان دارد و نفس می‌کشد. لذا هرگونه اقدام نظامی و امنیتی که جلو جریان را بگیرد، حیات شهر را با چالش مواجه می‌کند (کیلکالن، ۱۳۹۶: ۲۶). شهرها به علت واقع شدن در مسیرهای جاده‌های ترانزیتی اصلی یا تقاطع‌های راه‌آهن یا به واسطه ارزش سیاسی و یا ارزش‌های اقتصادی آنها، هدف نظامی مناسبی برای نیروهای متخاصم تلقی می‌شوند. با گسترش و توسعه شهرها از دهه ۱۹۷۰م از منظر وسعت و جمعیت باعث افزایش ارزش استراتژیک آنها گردیده و شهرها را به منابع عظیمی از قدرت بدل نموده است. از آنجایی که منابع، قدرت و مردم در داخل و اطراف شهرها متمرکز شدند، شهرها به عنوان نهادهای آسیب پذیر در جنگ‌ها تلقی می‌شوند (کالینز، ۱۳۸۵: ۴۱).

اغلب شهرها نقش کلیدی در برخوردهای نظامی ایفا می‌کنند، اما معمولاً این نقش در روابط سیاسی بیشتر از روابط نظامی است. در اصل، یک شهر موجودیت و هویت جغرافیایی دارد. شهرها در مناطق خاصی مکان‌گزینی می‌شوند که در همجواری تقاطع جاده‌ها بوده، و قابلیت دسترسی آسان به آب یا سایر منابع زیستی و انرژی داشته، و یا در موقعیت مکانی قابل دفاع باشند (Dech, 2010: 17).

تحولات ماهیت جنگ‌های شهری

از آنجایی که تمدن‌های شهرنشینی مقارن با تمدن‌ها یکجانشینی رخ داده است، تاریخ شروع جنگ شهری با تاریخ شروع جنگ‌های تمرکزی و کلاسیک بشریت در روی کره خاکی انطباق دارد. در طول تاریخ گاه‌ها تصرف و تسلط نیروهای مهاجم به شهرها باعث سقوط و فروپاشی امپراتوری‌ها گردیده است. مثل تصرف آتن از سوی ارتش خشایارشا (۴۸۰ ق م) و فتح قسطنطنیه توسط سلطان محمد عثمانی (۱۴۵۳ م) (کالینز، ۱۳۸۵: ۴۳).

در اواخر قرن پانزدهم با پایان جنگ‌های صد ساله در اروپا، جنگ قلعه‌ها راهبردی برای برخورد بین ارتش‌ها در زمین‌های باز و بدون عارضه مطرح گردید. نبردهای زمینی عموماً در زمین‌ها و مناطقی اتفاق می‌افتادند چندین کیلومتر از شهرهایی که نامشان از نام آنها گرفته شده است، فاصله داشتند.

اما در طول جنگ جهانی اول، بیشتر مناطق مسکونی شهری تحت تأثیر جنگ تخلیه شدند که اصطلاحاً به آنها شهرهای بی‌دفاع اطلاق می‌گردد.

جنگ جهانی دوم به نقطه عطف و چرخشی تحول‌گرایانه در دوره‌های نبرد شهری است. تاکتیک‌های جنگ شهری در این جنگ خانمانسوز بنا نهاده شد (دیمارکو، ۱۳۹۹: ۲۲). در این

دوره با اجرای استراتژی زمین سوخته جنگ در شهرها در مقیاس گسترده در تمام جبهه‌ها دنبال شد. در شروع جنگ، ارتش‌ها برای حرکت سریع، به استفاده از ستون‌های موتوری همت گماشتند. اگرچه بعضی شهرها (برای مثال ورشو، آمستردام و سدان) بمباران شدند، با این حال نیروهای پیاده‌نظام به طور کلی از جنگیدن در نواحی با تراکم زیاد ساختمان‌ها و تأسیسات اجتناب می‌کردند، برای اینکه جنگیدن در این محیط‌ها را با گیر افتادن در منجلابی عظیم پیش‌بینی می‌کردند. با این حال در ادامه روند رو به گسترش جنگ، این وضعیت بسیار کم دوام بود و جنگ در شهرها در مقیاس گسترده در تمام جبهه‌ها دنبال شد. از سال ۱۹۴۲م به بعد، شهرها در شرق اروپا به صورت متوالی همچنین در غرب اروپا به صورت تدریجی به اهداف تمام عملیات‌های هوایی و صحنه‌های برای نبردهای تمام عیار تبدیل شدند: برای مثال استالینگراد، خارکوف، سین، آرنهم، آتن، بوداپست و برلین.

در طول سال‌های جنگ سرد، طراحی برای اجرای عملیات‌های نظامی در صحنه پیچیده شهرها در دستور کار بود. در این دوران در استراتژی جنگ هسته‌ای گره‌های ارتباطی شهری و مراکز تصمیم‌گیری، به صورت گسترده و وسیع از اهداف مقدور و متصور برای سلاح‌های اتمی، مورد ملاحظه قرار می‌گرفت. در نتیجه، نیروهای نظامی و عملیاتی علاقمند بودند برای ماندن در حومه شهرها تلاش نمایند تا به عنوان هدف شاخص در صحنه عملیاتی شهر مورد شناسایی قرار نگیرند. اکثر برخوردهای نظامی در نواحی شهری در اواخر قرن بیستم با تثبیت عملیات‌های نظامی در ابعاد گوناگون آن پدیدار شد. در چندین مورد، مانند شهر سایگن صحنه‌ای از خونین‌ترین درگیری‌های نظامی به وجود آمد. عملیات‌های ایالات متحده در بیروت (۱۹۸۳)، گرانادا (۱۹۸۳)، پاناما (۱۹۸۹)، کویت (۱۹۹۱)، موگادیشو (۱۹۹۳)، بالکان (۱۹۹۹-۱۹۹۴) و چچن (۱۹۹۶-۱۹۹۴) تصدیقی برای حرکت رو به رشد برای تدارک عملیات‌های نظامی در مناطق شهری بوده است (Spencer, 2021).

اما تحول اساسی در جنگ شهری با شروع قرن بیست و یکم و حمله گروه تروریستی القاعده به برج‌های تجاری نیویورک در ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱م رخ داد. رشد گروه‌های افراط‌گرای اسلامی موج گسترده‌ای از خشونت‌ها و درگیری‌های شهری در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا را موجب گردید. از آنجایی که در عصر حاضر خشونت‌های شهری در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات رخ می‌داد، صحنه عملیات شهرها ماهیت بسیار پیچیده‌ای پیدا کرد. عملیات‌های رخ داده در محیط‌های شهری افغانستان (۲۰۰۱)، شهرهای عراق (از سال ۲۰۰۳)، شهرهای جنوبی لبنان (۲۰۰۶)، غزه (۲۰۰۹)، شهرهای لیبی (۲۰۱۱)، شهرهای سوریه و عراق (۲۰۱۱-۲۰۱۷) و نشانگر آن است که شهرها صحنه‌های پیچیده‌ی تبدیل برای اجرای عملیات‌های نظامی است.

از شروع قرن بیست و یکم تحولات ذیل در ماهیت جنگ شهری رخ داده است (امینی، ۱۳۹۸: ۱۲):

≠ انتقال نبردهای سنگین از دشت‌ها و کوهستان‌ها به محیط‌های شهری
 ≠ تغییر ماهیت درگیری‌ها از صف‌آرایی لشکرها به نبردهای پیچیده با جمعیت‌های ناشناخته
 ≠ دوره سردرگمی حکومت‌ها در نحوهٔ مقابله با گروه‌هایی که معلوم نیست شهروند همان کشور هستند یا نیروی تجهیز شده از سوی دشمن
 ≠ مرحله تغییر تاکتیک‌ها، ترکیب‌ها و اثرات جنگ‌ها و درگیری‌های شهری است.
 ≠ مرحله شنیده شدن صدای اعتراض خشن گروه‌های فراموش شده با چاشنی انفجار و رگبار
 مسلسل‌ها در شهرها

ویژگی‌های جنگ شهری

جنگ شهری شاخه‌ای از جنگ‌های نامنظم است که مناطق شهری (کلان‌شهر، شهر، شهرک) هدایت و اجرا می‌شود. جنگ‌های شهری ممکن است توسط گروه‌های شبه‌نظامی و شورشیان با منشاء داخلی یا توسط ارتش‌های کلاسیک با منشاء خارجی صورت گیرد. گروه‌های درگیر در محیط‌های شهری علاقمند هستند از تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ نامنظم و جنگ ناهم‌تراز برای مقابله به ارتش‌های کلاسیک قدرتمند از خود استفاده نمایند تا بتوانند با بهره‌مندی از پیچیدگی فضای جغرافیایی شهرها تاکتیک‌های آفند و پدافندی خود را اجرا نمایند.

جدول (۱) ویژگی‌های عمومی جنگ در مناطق شهری

شرح ویژگی	ویژگی‌های جنگ شهری
	پپیچیدگی
جنگ‌های شهری ماهیت چندبُعدی و پیچیده خاصی دارند. عامل پیچیدگی صحنه عملیات شهری تراکم سکونتگاه‌های غیرنظامیان و تلفیق کاربری‌های نظامی و غیرنظامی است.	
صحنه عملیات شهری از منظر شاخص‌های فیزیکی، بافت شهری، منظر شهری بسیار متنوع بوده و برای جنگیدن نیاز به طرح‌های عملیاتی بسیار متنوع و گوناگون است.	تنوع صحنه
جنگ شهری مستلزم اجرای طرح‌های عملیاتی ترکیبی و شبکه‌ای است. لذا اتخاذ تاکتیک واحد برای جنگیدن در محیط‌های شهری امکان‌پذیر نیست.	تنوع طرح‌های جنگی
در جنگ‌های شهری تقریباً ترکیبی از انواع تسلیحات و ادوات نظامی سبک، نیمه‌سنگین، سنگین، تسلیحات جنگ الکترونیک، پهبادها، بالگرد، تجهیزات مهندسی و... مورد استفاده قرار می‌گیرد.	تنوع ادوات و تسلیحات

شرح ویژگی	ویژگی‌های جنگ شهری
در مناطق شهری تراکم زیاد جمعیت و تمرکز صنایع، کاربری‌های تجاری، سیاسی، اداری، تأسیسات حیاتی و زیربنایی موجب بالا رفتن تلفات جانی و مالی می‌گردد.	تلفات زیاد انسانی و اقتصادی
معمولاً جنگ‌های شهری منجر به جابجایی جمعیت، مهاجرت‌های توده‌ای و گسترده، تشویش سیاسی در کشور، رکود و ورشکستگی دولت‌ها و... است.	تبعات ژئوپلیتیکی
جنگیدن در محیط‌های شهری عموماً با خرابی‌ها و هزینه‌های زیادی توأم بوده و در بیشتر مواقع ماهیت فرسایشی پیدا می‌کند.	هزینه‌بر و زمان‌بر بودن

منبع: (امینی، ۱۳۹۸: ۱۰)

شاخص‌های جنگ شهری

برای هدایت یک جنگ تمام عیار در مناطق شهری شاخص‌هایی تعریف می‌شود که نیروهای درگیر ناگزیر به کارگیری آن برای نیل به موفقیت و پیروزی هستند. اهم شاخص‌های جنگ شهری شامل موارد ذیل است:

جدول (۲) شاخص‌های جنگ شهری

شرح شاخص	شاخص‌ها
<ul style="list-style-type: none"> • قبل از شروع یک عملیات نظامی در یک ناحیه شهری، آنالیز زمین بسیار حیاتی است. • شهر و محلات آن حمایت خوبی از مدافع در مقابل مهاجم می‌کند. • پوشش و اختفاء نیروهای عملیاتی در محیط‌های شهری به راحتی امکان‌پذیر است. 	صحنه عملیات
<ul style="list-style-type: none"> • کارایی سلاح‌های تک‌تیرانداز در محیط‌های شهری به شدت افزایش می‌یابد. • استفاده از یگان‌های مکانیزه با تجهیزات و تسلیحات حجیم در محیط‌های شهری با خیابان‌ها و کوچه‌های تنگ و باریک با موانع و مشکلات عدیده مواجه می‌گردد. • پیچیدگی محیط شهری، مطابقت‌های زیادی در دکتین، تجهیزات، تمرین و تجهیزات نظامی را الزامی می‌دارد. 	کاربرد سلاح
<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد شبکه ارتباطی، فرماندهی و کنترل در داخل شهر به سهولت صورت می‌پذیرد. • وحدت فرماندهی برای حفظ برتری تاکتیکی و عملیاتی نیروهای درگیر با موانع و محدودیت‌های متعددی مواجه است. • در محیط‌های شهری بر خورداری از تجهیزات ارتباطی، شناسایی و تکنولوژی برتر اطلاعات از جمله تجهیزات کشف مواضع (مثل پهپادها و ماهواره‌های جاسوسی) عامل تأثیرگذار و کلیدی است. 	فرماندهی و کنترل
<ul style="list-style-type: none"> • ویرانه‌ها و سازه‌های تخریب شده در محیط‌های شهری به مدافع این امکان را می‌دهد تا به سهولت طرح‌های پدافندی را اجرای نماید. • تشکیل سپرهای انسانی بین مدافع و مهاجم باعث افزایش تلفات انسانی در جنگ‌های شهری می‌گردد. 	طرح‌های پدافندی
<ul style="list-style-type: none"> • مانور و جابجایی سریع نیروها در مناطق شهری راهبردی مناسبی برای ایجاد قدرت آتش و دفاع از عده‌ها و ساکنین تلقی می‌شود. 	مانور

شاخص‌ها	شرح شاخص
طرح عملیات	<ul style="list-style-type: none"> • فرسایشی و کند شدن فرایند جنگ‌های شهری، نتیجه نبردهای تن به تن را غیرقابل پیش‌بینی و مبهم می‌سازد. • اتخاذ تاکتیک‌ها و طرح‌های عملیاتی ضد شورش برای نجات جان غیرنظامیان و متحدان در محیط‌های شهری باید در دستور کار مدافعان قرار گیرد. • برنامه‌ریزی‌های امنیتی برای تحول در تکنیک‌ها، تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری بر اساس شاخص‌های کالبدی، بافت و ساخت شهری
هدایت عملیات	<ul style="list-style-type: none"> • تراکم و تنوع زیاد و پراکندگی کاربری‌های شهری، تنوع زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری نیروهای مسلح وادار می‌کند برای کسب برتری و پیروزی به استفاده از تکنیک‌ها و ابزارهای مکان‌مینا مثل نقشه‌ها و کروکی‌ها، سامانه‌های موقعیت‌یابی، عکس‌ها و تصاویر هوایی استفاده نمایند. • آمادگی ذهنی نیروها جهت تحلیل، تصمیم‌گیری و اقدام سریع و درست بسیار حائز اهمیت است.
اطلاعات	<p>برای موقعیت در عملیات شهری جمع‌آوری اطلاعات در سه حوزه زیر بسیار مهم است (Konaev, 2019: 33):</p> <ul style="list-style-type: none"> • کسب اطلاعات دقیق و به‌موقع از طرفیت‌ها، موقعیت‌ها، و فعالیت‌های نیروهای متخاصم • کسب اطلاعات از شاخص‌های زمین، صحنه، چیدمان و آرایش، بافت و ساخت شهر • کسب اطلاعات از شاخص‌های جمعیتی شهروندان ساکن در شهر

منبع: (امینی، ۱۳۹۸: ۱۲)

داعش و جنگ شهری

در پروپاگاندا داعش، جنگ درون شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. راهبرد جنگی داعش مبتنی بر استفاده از شهرها به عنوان خاکریز و اهداف استراتژیک بوده است. داعش بقاء و گسترش دامنه نفوذ و افزایش وسعت متصرفات خود و ارتقاء توسعه‌طلبی ارضی را منوط به اشغال و تسلط بر سکونتگاه‌های شهری تعریف نموده بود (موغلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۲). داعشی‌ها با اجرای مانور منگنه‌ای و حملات برق‌آسای خود موجب سقوط شهرها یکی پس از دیگری شد. لذا، اصطلاح «نبرد چریکی شهری» که برای تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگی داعش در شهرها استفاده شد، به گونه‌ای که طرف «مهاجم» به خاطر شناخت دقیق از محیط و سیطره بر آن می‌تواند بر طرف مدافع برتری داشته باشد حتی اگر استعداد و سازمان جنگجویان طرف مهاجم کمتر و کوچک‌تر هم باشد.

اهمیت شهر موصل و ضرورت آزادسازی آن

شهر موصل بعد از بغداد دومین شهر بزرگ و پرجمعیت کشور عراق است. این شهر از ابعاد مختلف ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی به شرح ذیل برای حاکمیت عراق دارای ارزش و اهمیت است:

جدول (۳) ابعاد ژئوپلیتیکی اهمیت شهر موصل

شرح ابعاد	ابعاد ژئوپلیتیکی
موقعیت مواصلاتی؛ موقعیت موصل در مرزهای غربی عراق با سوریه برای داعش حلقه ارتباطی حساس میان سوریه و عراق برای جابه‌جایی نیروهای نظامی.	ژئواستراتژیک
اهمیت ژئواستراتژیک آزادسازی موصل برای حکومت مرکزی عراق و حکومت اقلیم کردستان. موصل بخشی از مناطق مورد مناقشه در اصل ۱۴۰ قانون اساسی عراق است و با آزادسازی آن، رسماً نیروهای پیشمرگ اقلیم کردستان و نیروهای ارتش عراق توانستند در یک جبهه برای اولین بار همکاری جدی را در عرصه نظامی داشته باشند.	
شکست دولت اسلامی در این منطقه به معنای سیطره استراتژیک حکومت مرکزی و کردها بر حلقه ارتباطی میان نیروهای داعش با سوریه بود و خط بلطانی برای پایان حضور داعش در عراق بود.	
بر خورده‌ی از منابع عظیم معدنی از جمله نفت که از سرچشمه‌های قدرت و منازعه در داخل عراق بوده است.	ژئواکونومیک
در بعد منابع آب؛ سد موصل در ۳۰ کیلومتری شمال غرب موصل از مهم‌ترین منبع آبرسانی در شمال عراق است.	
از نظر کشاورزی؛ به دلیل برخورداری از خاک غنی و بارش مناسب این شهر از مهم‌ترین قطب‌های عراق در زمینه تأمین نیازهای غذایی می‌باشد.	
موصل، در عراق در «شهر تولیدات» معروف بوده و در تولید پارچه، کتان، دامداری، غلات و نفت دارای شهرت است.	ژئوکالچر
همزیستی اقوام و نژادهای مختلف از جمله کردها، اعراب شیعه و سنی، ترکمن‌ها، آشوری‌ها، مسیحی‌ها و یهودی‌ها	
پتانسیل بروز تنش‌ها و درگیری‌های قومی و طایفه‌ای در این شهر به علت هویت متکثر آن	سیاسی
اهمیت سیاسی استان نینوا و شهر موصل به‌عنوان دومین استان و شهر بزرگ عراق برای بازی‌گردانان عرصه قدرت در عراق	
فعالیت‌های سیاسی بااهمیت این شهر برای جناح‌های سیاسی عراقی به علت رقابت و تعامل سازنده میان جناح‌های سیاسی، به‌ویژه اعراب سنی، شیعیان و کردها	

نبرد موصل

شهر موصل در شمال غرب عراق از سال ۲۰۱۴م به تصرف نیروهای داعش درآمد با آغاز عملیات آزادسازی این کلان‌شهر مهم در اکتبر ۲۰۱۶ تا ژوئن ۲۰۱۷ حدود یک میلیون نفر از ساکنان این شهر با ترک خانه و کاشانه خود به عنوان پناهجو به اردوگاه‌های نهادهای امدادسانی داخلی و بین‌المللی پناه آوردند (Arnold and Fiore, 2018: 8).

به اذعان بسیاری از استراتژیست‌ها، نبرد موصل به علت سرعت عمل نیروهای مهاجم در اشغال شهر، مدت زمان اشغال، میزان تلفات انسانی، تعداد آوارگان و پیچیدگی عملیات بازپس‌گیری شهر سخت‌ترین نبرد شهری قرن بیست و یکم بود. در مقام مقایسه نخستین نبردی که به خاطر

می‌آید، نبرد استالین‌گراد یا گروزنی است. با سقوط موصل در نهم ژوئن ۲۰۱۴م و انتشار تصویرهایی از فرار نیروهای ارتش و پلیس از صحنه جنگ، عراق دچار بحران سیاسی شد. در طرف مقابل، ابوبکر بغدادی (در ۲۹ ژوئن ۲۰۱۴) در مسجد جامع نوری موصل نام خود را از «دولت اسلامی عراق و شام» به «دولت اسلامی» تغییر داد تا نشان دهد گستره فعالیت گروه تحت امرش از عراق و شام فراتر است و در رویای تسلط بر قاره‌ها است. با تسلط داعش به موصل و دسترسی به امکانات شهری توان رزمی و قدرت مانور این گروه در صحنه عملیات شمال غرب عراق به شدت افزایش یافت.

پیشینه‌های پژوهش

در مورد جنگ شهری و اصول حاکم بر اجرای تاکتیک‌ها و راهبردهای نظامی در صحنه عملیات شهری تحقیقات زیادی در داخل و خارج از کشور صورت پذیرفته است. اسپنسر (۲۰۲۱م)، با تأکید بر تجربیات جدید کسب شده در جنگ‌های شهری قرن بیست و یکم در منطقه خاورمیانه و بر اساس تغییرات ایجاد شده در ماهیت جنگ‌های شهری و تغییر الگوهای تقابل مدافعان و مهاجمان، اصول نه‌گانه‌ای برای مدیریت و فرماندهی بهینه صحنه عملیاتی در مناطق و زمین‌های شهری را ارائه نموده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد بسیاری از اصول جنگ کلاسیک عملاً در مناطق شهری قابلیت اجرایی ندارند در مقابل بر اساس ویژگی‌های محیطی مناطق شهری راهبردهای جنگ نامنظم و ترکیبی برای جنگیدن مورد تأکید قرار می‌گیرد (Spencer, 2021).

وست (۲۰۱۷م)، در مقاله‌ای با مقایسه مکانیزم جنگ شهری موصل با جنگ‌های رخ داده در دهه‌های قبل در موقعیت‌های مختلف، اذعان می‌دارد؛ راهبرد اصلی برای بازپس‌گیری شهر موصل بر مبنای اصل جدیدی تحت عنوان «نبرد نابودی»^۱ بوده است. بر اساس این اصل که توسط جیمز متیس^۲ (وزیر دفاع وقت ایالات متحده آمریکا) مطرح گردید؛ به جای اجازه دادن به تروریست‌ها برای بیرون شدن از شهر و جنگیدن در موقعیتی دیگر، دستور محاصره برای انجام نبردی تمام عیار به قصد نابودی کامل تروریست‌ها در دستور کار قرار گرفت (West, 2017).

در گزارش IHL Symposium سال ۲۰۱۸م؛ اشاره شده است که در جنگ شهری داشتن تجهیزات ارتباطی و برخورداری از تکنولوژی برتر اطلاعات از جمله تجهیزات کشف عامل تأثیرگذار و کلیدی در برخورداری نیروها از آمادگی ذهنی تأثیرگذار است. توان اطلاعاتی و ارتباطاتی را

1- battle of annihilation
2- James Mattis

می‌توان به شبکه عصبی و مغز انسان تشبیه کرد. هرچه سیستم عصبی بهتر و سریع‌تر عمل نماید به همان اندازه توان حرکت، پاسخگویی، عمل و تصمیم‌گیری نیز بیشتر خواهد بود. حسین‌زاده دلیر و همکاران (۱۳۹۱)، در تحقیق خود جایگاه اصول پدافند غیرعامل و پایداری شهر را در تقابل با تهدیدات نظامی در شهرها مورد بررسی قرار داده‌اند. محور تحلیل در این تحقیق تعیین ضوابط و ملاحظات جغرافیایی (طبیعی و انسانی) تأثیرگذار در استقرار کاربری‌های تهدیدپذیر در سطح شهرها بر اساس اصول پدافند غیرعامل بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است که به شیوه پیمایشی انجام گرفته است. جامعه آماری تحقیق ۵۵ نفر از متخصصان صاحب‌نظر شامل؛ اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های نیروهای مسلح در حوزه علوم جغرافیایی و اعضای میز جغرافیای نظامی مرکز مطالعات راهبردی دانا و به علت محدود بودن افراد آگاه به موضوع تحقیق بر اساس در دسترس بودن، گزینش شدند ($N = n$). در تحقیق حاضر از پرسش‌نامه محقق ساخته برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد. به دلیل نبود پرسشنامه‌ای متناسب با موضوع پژوهش، محققان با بررسی منابع، کتب و مقالات مرتبط با موضوع تحقیق، شاخص‌های مؤثر در اجرای تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری موصل (اشغال و بازپس‌گیری) در قالب ۴ شاخص کلی، ۱- نیروهای داعشی، که دشمن بودند و با تصرف شهر سعی می‌کردند مانع از بازپس‌گیری و سقوط شهر بشوند، ۲- جمعیت ساکن در شهر؛ که طیفی از آنها با داعشی‌ها همدرد بودند و حتی بدل به بخشی از نیروهای داعش شده بودند و طیفی در تقابل با داعشی‌ها عمل می‌کردند. ۳- خود شهر که شامل؛ موقعیت جغرافیایی، بافت و ساخت شهر، کالبد، کاربری‌ها و زیرساخت‌های شهری است. ۴- طرح‌های نظامی-امنیتی طرفین درگیر که در سقوط و بازپس‌گیری شهر نقش مهمی داشته است.

طبقه‌بندی و پرسش‌نامه‌ای در قالب ۳۹ سؤال و به صورت مقیاس پنج ارزشی لیکرت تنظیم گردید و پس از آنکه متخصصان صاحب‌نظر روایی پرسش‌نامه را تأیید کردند، سرانجام پرسش‌نامه نهایی تهیه و برای توزیع و برای بررسی میزان پایایی سؤالات طراحی شده آماده گردید و به منظور سنجش پایایی ابتدا پرسش‌نامه را بر روی ۲۰ نفر از جامعه آماری مختلف به صورت اتفاقی مورد آزمون قرار داده، سپس برای ارزیابی سنجه‌ها و همبستگی هر گویه با سایر سنجه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است، مقدار این کمیت برای هریک از شاخص‌های تحقیق به قرار جدول ۱ می‌باشد. پرسش‌نامه تحقیق حاوی دو بخش سنجه‌های عملیات اشغال و عملیات آزادسازی بوده است. به منظور اولویت‌بندی شاخص‌های تأثیرگذار در اجرای عملیات اشغال و آزادسازی موصل از آزمون ناپارامتریک فریدمن استفاده گردید.

جدول (۴) ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه تحقیق

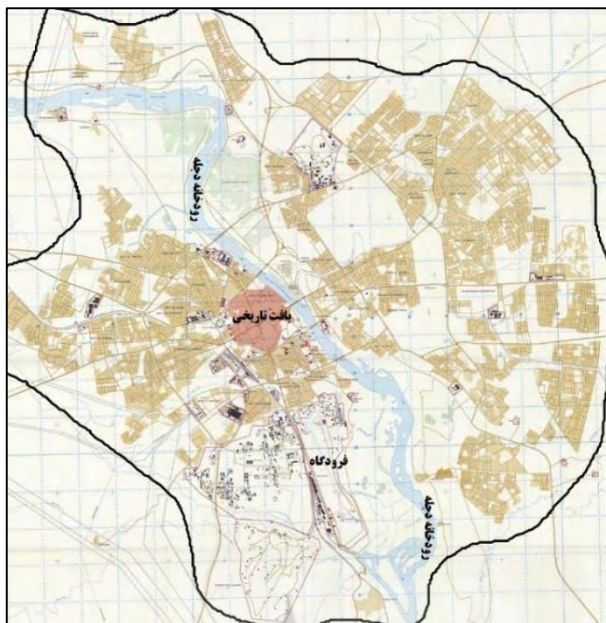
متغیرها	عملیات	آلفای کرونباخ
نیروهای داعشی (اشغالگر)	اشغال	۰/۸۶
	بازپس‌گیری	۰/۸۳
جمعیت ساکن در شهر (نظامیان و غیرنظامیان)	اشغال	۰/۸۱
	بازپس‌گیری	۰/۸
شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر	اشغال	۰/۸۴
	بازپس‌گیری	۰/۸۵
طرح‌های نظامی - امنیتی شهر	اشغال	۰/۸۴
	بازپس‌گیری	۰/۸۹

یافته‌های تحقیق

شهر موصل در شمال عراق و ۳۹۵ کیلومتری شمال غربی بغداد در کرانه‌های شرقی و غربی رودخانه دجله واقع شده است. این شهر با جمعیتی معادل ۲/۰۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت دومین شهر پرجمعیت عراق و مرکز استان نینوا است. ارتفاع متوسط شهر ۲۲۰ متر است. شکل کلی شهر، ساخت شعاعی و دایره‌ای است. رودخانه دجله از وسط شهر عبور می‌کند و شهر را به دو قسمت شرقی و غربی نیم‌دایره‌ای شکل تقسیم می‌کند.

بخش شرقی شهر؛ شامل بافت جدید شهر (موصل جدید) به وسعت ۸۳ کیلومترمربع است. از لحاظ جغرافیایی دارای بافتی غیرمنسجم، با بلوک‌های مسکونی مجزا، ساختی شعاعی و قطاعی و در برخی از مناطق ساخت شطرنجی نامنتظم دارد. این ساخت شطرنجی دارای فضاهای باز زیاد در بین بلوک‌های مسکونی به وجود آورده است. عوامل اثرگذار در شکل، بافت شهری موصل و توزیع فضایی کاربری‌های آن شامل شاخص‌های اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و سازگاری با توپوگرافی زمین شهر است.

بخش غربی شهر؛ شامل بافت قدیم شهر (موصل قدیم) به وسعت ۳۵ کیلومترمربع است. این بخش از شهر دارای بافتی منسجم، با پهنه‌های مسکونی پیوسته و متراکم و ساختی نامنتظم دارد. شبکه‌های ارتباطی درون شهری نامنتظم با خیابان‌ها و کوچه‌های باریک بوده و غالب آن کاربری مسکونی، اقتصادی و تجاری است.

شکل (۱) نقشه شهری موقعیت بخش‌ها و بلوک‌های شهری موصل

شکل (۲) تصویر بخش شرقی (سمت راست) و بخش غربی (سمت چپ) شهر موصل

زیرساخت‌ها، تأسیسات و عوارض مهم شهری

عوارض طبیعی مهم در شهر شامل رودخانه فرات که از مرکز شهر (از شمال به جنوب) جاری است. و تپه‌های عطشانه و الریان در حومه غربی و جنوب غربی شهر
 اهم تأسیسات حیاتی و زیربنایی شهر شامل: ۵ پل ارتباطی بخش شرقی و غربی شهر- سد موصل در ۳۰ کیلومتری شمال غربی شهر- چاههای نفت در جنوب غرب و غرب شهر است.
 بخش غربی شهر؛ تأسیسات مهم شهری در این بخش شامل؛ پادگان استراتژیک الغزلانی، فرودگاه بین‌المللی موصل، ایستگاه ذخایر نفت، مسجد جامع نوری، زندان «بادوش» و زندان «اداره مبارزه با تروریسم»، در غرب پادگان الغزلانی، کارخانه تولید مواد شیمیایی، چاههای نفت القیار است.

بخش شرقی شهر؛ تأسیسات مهم شهری در این بخش شامل؛ زندان «التسفیرات»، مجتمع‌های کارگاهی و صنعتی، کارخانه آرد است.

جمعیت موصل با شهرها و روستاهای پیرامونی حدود ۲/۰۰۰/۰۰۰ نفر بود. با حمله داعش و فرار سکنه، جمعیت شهری موصل معادل ۷۰۰/۰۰۰ نفر بود. بیشترین آمار متعلق به عرب‌های سنی و کردهاست. در حالی که ترکمن‌ها و شبکی‌ها و کلدانی‌ها و سریانی‌ها و آشوریان و ایزدی‌ها در مجموع یک سوم جمعیت استان را تشکیل می‌شود.

شکل (۳) نقشه ترکیب قومی استان نینوا و شهر موصل

شاخص‌های مؤثر در اشغال موصل

مطابق جدول ۵ اشغال و سقوط شهر موصل متأثر از مجموعه شاخص‌های در ارتباط با نیروهای داعشی، جمعیت ساکن شهر (نظامیان و غیرنظامیان، کالبد و ساخت شهر، طرح‌های نظامی-امنیتی شهری) بوده است.

جدول (۵) شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (اشغال شهر)

شرح شاخص	شاخص‌ها
سرعت عمل و انعطاف‌پذیری قابل توجه نیروهای داعشی (اصل غافلگیری)	نیروهای داعشی
علمیات روانی و ایجاد رعب و وحشت عمومی در سطح شهر	
قدرت تحرک و مانور بالا نیروهای داعشی در هجوم همه‌جانبه به شهر (اصل مانور)	
حرکت از جبهه‌های گوناگون به سمت مبادی ورودی شهر جهت تسهیل در اشغال شهر (اصل هدف)	
اتخاذ راهبرد جنگ در تونل برای بهینه‌سازی طرح‌های پدافندی شهری (اصل تأمین)	جمعیت ساکن شهر (نظامیان و غیرنظامیان)
ضعف آموزش و سطح آمادگی پایین نیروهای ارتش و پلیس ملی برای جنگیدن در محیط‌های پیچیده شهری	
فرار سربازان و وجود معضل سربازان داوطلب جعلی (فساد در ساختار ارتش)	
ترس و وحشت جمعیت ساکن و متواری شدن سکنه شهر به شهرهای پیرامونی	
استقبال، حمایت و پشتیبانی ساکنان خشمگین و بازماندگان حزب بعث از نیروهای داعش (هسته‌های خفته وابسته به داعش در موصل)	

شاخص‌ها	شرح شاخص
شاخص‌ها کالبدی و جغرافیایی شهر	شکل هندسی نامنتظم و تقسیم شهر به دو قسمت شرقی و غربی توسط رودخانه دجله
	عامل پراکنده‌رویی شهر در بخش غربی در تسهیل فرایند اشغال شهر
	قرارگیری شهر در پایین دست سد موصل و افزایش ضریب آسیب‌پذیری شهر از طریق تهدید داعش به انفجار سد
	قرارگیری شهر در یک یستر جغرافیایی هموار و مسطح و نبود مواضع طبیعی دفاعی در پیرامون آن
طرح‌های نظامی - امنیتی شهر	بهینه نبودن طرح‌های تأمینی و امنیتی جامع شهری (نبود یگان ویژه جنگ شهری)
	تزلزل در فرماندهی عملیات نینوا (سرلشکر مهدی الغراوی) (نبود وحدت فرماندهی)
	سقوط غرب موصل با شکست مقاومت گردان چهارم خط دفاعی مستقر در غرب شهر (متناسب نبودن استعداد و تجهیزات واحدهای نظامی مدافع شهر)
	تزلزل در خطوط دفاعی؛ خط اول دفاع از موصل، تیپ ششم لشکر سوم ارتش عراق بود. کمبود اسلحه و مهمات و انتقال خودروهایی زرهی و تانک‌ها و توپخانه به استان الانبار
	اختلافات سیاسی در داخل عراق؛ رد پیشنهاد مسعود بارزانی رئیس اقلیم کردستان، جهت اعزام نیروهای پیشمرگه برای کمک به نجات موصل از سوی نوری المالکی

تاکتیک‌های داعش در نبرد موصل

- استفاده از پهپادهای شناسایی و رزمی

الف) انجام حملات پهپادی برای سد کردن مسیرهای پیشروی نیروهای عملیاتی ائتلاف صورت می‌پذیرفت.

ب) تا سال ۲۰۱۶ نیروهای داعش از پهپادها بیشتر برای شناسایی و نظارت استفاده می‌کردند. ولی با از دست دادن بخش شرقی موصل برای مقابله با نیروهای ائتلاف با ثابت کردن نارنجک‌های ۴۰ میلی‌متری که به توپ‌های بدمینون ثابت شده بودند روی کوادکوپترهایی، اقدام به استفاده عملیاتی از پهپادها برای دفاع از بخش غربی نمودند.

ج) داعش برای طراحی و ساخت پهپاد از امکانات کارگاه‌ها و کارگاه‌های سطح شهر و نیروهای خلاق و مبتکر بومی و جهادگران استفاده می‌کرد.

- تاکتیک عملیات تأخیری

روش‌های جنگی داعش متکی بر به تأخیر انداختن عملیات‌های مهاجمین و زمین‌گیر کردن آنان در اطراف موصل و همزمان آماده شدن برای جنگ در داخل شهر است و داعش در هر دو عرصه نبرد از غیرنظامیان به عنوان سپر انسانی استفاده می‌کرد و عناصر آن از طریق مخفی شدن در میان غیرنظامیان و نصب کمین و خروج ناگهانی از میان غیرنظامیان می‌توانستند فرار کنند تا خود را از خطر بمباران هوایی مصون بدارند.

همچنین داعش با استقرار موانع فیزیکی و ماشین‌های انتحاری در مبادی ورودی شهر و معابر اصلی آن اقدام به ایجاد استحکامات و سد‌های پدافندی نموده بود. این تاکتیک در راستای ممانعت از سقوط شهر و افزایش تاب‌آوری طرح‌های دفاعی خود در شهر بسیار مؤثر واقع شده بود.

شکل (۴) موقعیت سنگرها، استحکامات و خودروهای انتحاری داعش در مبادی ورودی شهر

- جنگ روانی

جنگ روانی برای داعش از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بود. از همین رو، داعش «رسانه و تبلیغات را نیمی از جهاد» می‌دانست. داعش برای ایجاد رعب و ترس از ابزارهایی مثل کشتارهای دسته‌جمعی و بی‌رحمانه، عملیات انتحاری، انتشار تصاویر سر بریدن و انفجارهای خیابانی بهره می‌برد. استفاده از تاکتیک‌هایی همچون القای وحشت، انتشار اخبار ساختگی و جعلی درباره پیروزی‌ها و فتوحات داعش، برجسته‌سازی و بزرگ‌نمایی عملیات‌ها، ابهام‌های عددی در خصوص توان نظامی داعش، قهرمان‌سازی از فرماندهان نظامی خود و انتشار اخبار دروغین بود.

- جنگ در تونل

داعش با بهره‌گیری از این تونل‌ها ضمن تلاش برای جلوگیری از پیشروی‌های نیروهای عراقی، به صورت ناگهانی در مناطق مختلف حضور می‌یافتند و با حملات انتحاری تلاش داشتند راه پیشروی‌ها نیروهای عراقی را سد کنند. در برخی از این تونل‌ها اتاقک‌هایی تعبیه شده‌است که برای اسکان چندروزه از آن‌ها استفاده می‌کردند و در برخی دیگر از تونل‌ها نیز به آب، برق، تلویزیون و مایحتاج لازم برای ماه‌ها زنده ماندن مجهز بودند.

برخی از تونل‌های کشف شده، در عمق ۱۰ متری زمین حفر شده و به برق و تجهیزات تهویه هوا مجهز بودند. در تونل‌ها اتاق‌هایی برای استراحت که مجهز به تعداد پتو و چراغ‌های خورشیدی بودند. این چراغ‌ها نور خود را از باتری‌های خورشیدی می‌گیرند و در پشت بام یک منزل کار گذاشته و با سیم به تونل وصل شده بود. بر اساس نوع طراحی تونلی داعشی‌ها برای کار به بخش بالایی تونل می‌رفتند و برای استراحت در بخش زیرزمینی آن مستقر می‌شدند.

- اجرای طرح‌های پدافند شهری

داعش با آتش زدن میادین نفتی یا کارخانه‌های گوگرد اقدام به ایجاد پرده دود غلیظ در آسمان شهر می‌کرد تا جلوی دید جنگنده‌ها و هواپیماهای شناسایی که قصد جمع‌آوری اطلاعات نظامی و پس از آن هدف قرار دادن عناصر این گروه را داشته‌اند را بگیرد. آتش زدن چاه‌های نفتی القیاره در جنوب موصل را همزمان با پیشروی نیروهای عراقی در عملیات آزادسازی موصل برای کاهش دید عمومی اشیاء پرنده علیه مواضع داعش در شهر برای مقابله با حمله ارتش و نیروهای مردمی عراق در وصل؛ اطراف این شهر را با خندق محصور کرده بودند. به خندق لقب «سور الخلافه» (دیوار خلافت) داده بودند. سه لایه خندق پر از مواد نفتی (خندق‌های آتشین) را در مناطق مختلف در اطراف شهر موصل حفر کرده بود که برای جلوگیری از پیشروی به سمت موصل استفاده می‌کرد. با نزدیک شدن نیروهای ائتلاف داعش خندق‌های مملو از نفت خام موجود در خطوط دفاعی را به آتش کشیده است. استفاده گسترده از اهالی موصل به عنوان سپر انسانی استفاده کند و از همین رو، اقدامات نظارتی خود را بر خروجی‌های موصل تشدید کرده تا مانع فرار مردم از این شهر می‌شدند.

شکل (۵) حفر کانال و ایجاد پرده دود در اطراف موصل برای سد کردن حرکت نیروهای مهاجم به داخل شهر توسط داعش

- اجرای حملات انتحاری و بمب‌گذاری

الف) استفاده مداوم از ماشین‌های انتحاری برای حمله به مواضع نیروهای ائتلاف و سد کردن مسیر عبور نیروها در محورهای درون‌شهری و برون‌شهری از استراتژی‌های اصلی داعش در موصل بوده است.

ب) بمب‌گذاری عناصر این گروه در شانه راه‌ها و منفجر کردن خودروهای بمب‌گذاری شده همزمان با عبور خودروهای زرهی و یا دیگر خودروهای ائتلاف بین‌المللی و ارتش عراق و بمب‌گذاری در کنار تأسیسات مهم و استراتژیک مثل فرودگاه، پادگان‌ها و کارخانجات و کارگاه‌ها و حتی مساجد و کلیساها و کنیسه‌ها

شکل (۶) ساخت ماشین‌آلات انتحاری به شکل ابتکاری و دست‌ساز

- به کارگیری گسترده تک‌تیراندازها

داعش برای عملیات در موصل اقدام به جذب و تربیت تک‌تیراندازهای بسیار ماهر از ملیت‌های مختلف نموده بود که نقش بسیار کلیدی در موفقیت این صحنه عملیات موصل ایفا می‌کردند. تراکم بسیار بالای جمعیت، ساختمان‌های قدیمی و خیابان‌ها و کوچه‌های باریک بوده است. این مسأله فرصت خوبی در اختیار تک‌تیراندازهای داعشی قرار داده بود تا بتواند سد دفاعی مستحکمی در برابر نیروهای عراقی و ادوات و ماشین‌های زرهی آنها ایجاد نمایند.

- به کارگیری نیروهای مردمی در شهر

به طور کلی دو طیف نیروی مردمی در موصل وجود داشتند:

الف) نیروهای وفادار به حاکمیت مرکزی عراق: گروه‌های مقاومت مردمی در داخل شهر موصل، از تاکتیک‌های شناسایی و رزمی برای کمک به نیروهای ارتش علیه داعش استفاده می‌کردند. گروه‌های مقاومت با سقوط بخش شرقی شهر فعالیتشان گسترش پیدا کرد. این گروه‌ها با

نشانه‌گذاری خانه‌های داعشی‌ها از طریق علائم اختصاری خاص نیروهای ارتش عراق و ائتلاف را در شناسایی مقرر آنها در داخل شهر کمک می‌کردند.

ب) نیروهای طرفدار داعش: نیروهایی که از ساکنین شهر به جمع نیروهای داعش پیوستند شامل؛ زندانیان آزاد شده از سه زندان شهر، بازماندگان حزب بعث و مخالفان دولت مرکزی عراق بودند. همچنین داعشی‌ها تلاش می‌کردند نوجوانان و جوانان از طریق شستشوی مغزی و دادن آموزش‌های دینی افراط‌گرایانه و آموزش فنون رزم و به‌کارگیری اسلحه نسبت به جذب آنها در گروه خود اقدام نمایند.

مثل سپر انسانی یک میلیون نفری داعش از ساکنان و شهروندان شهر موصل در برخی از جبهه‌ها باعث افزایش تلفات انسانی حملات ارتش عراق و نیروهای ائتلاف می‌گردد.

عملیات آزادسازی موصل

با شروع عملیات ارتش عراق و نیروهای ائتلاف در اکتبر ۲۰۱۷ برای آزادسازی شهر موصل از نیروهای داعش کمتر کارشناس و متخصص نظامی فکر می‌کرد که این عملیات بیش از ۹ ماه به طول انجامد. طولانی بودن عملیات آزادسازی موصل گواهی بر فرسایشی و زمان‌بر بودن عملیات در مناطق شهری است.

جدول (۶) اطلاعات کلی از عملیات آزادسازی موصل

تاریخ	شروع	پایان
	۱۷ اکتبر ۲۰۱۶م	۹ ژوئیه ۲۰۱۷م
نیروهای ائتلاف شرکت کننده تعداد ۱۰۲۰۰۰ نفر	ارتش عراق (نیروی زمینی و هوایی)	
	پلیس ملی عراقی	
	حشدالشعبی	
	نیروهای پیشمرگه اقلیم کردستان	
	نیروهای عشایر موصل	
	نیروهای ترکمن	
	یگان نیروهای سازمان مبارزه با تروریسم	
	نیروهای ترکیه	
	نیروهای داعشی	
اشغالگران (تعداد ۴۵۰۰ نفر)		

اهم شاخص‌های تأثیرگذار در اجرای عملیات آزادسازی شامل موارد ذیل بود:

جدول (۷) شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (آزادسازی شهر)

شاخص‌ها	شرح شاخص	نقش در عملیات آزادسازی
	حبس ۷۰۰۰۰۰ نفر از ساکنان شهر و جلوگیری از خروج آنها از شهر	مانع

شاخص‌ها	شرح شاخص	نقش در عملیات آزادسازی
نیروهای داعشی	شستشوی مغزی و دادن آموزش‌های دینی افراط‌گرایانه و آموزش فنون رزم به نوجوانان و جوانان	مانع
	به‌کارگیری گستردهٔ تک‌تیراندازها از سوی داعش از موانع عمدهٔ اجرای عملیات جستجوی خانه‌به‌خانه بوده است.	مانع
	حملات پهبادی برای سد کردن مسیرهای پیشروی نیروهای عملیاتی ائتلاف صورت می‌پذیرفت.	مانع
جمعیت ساکن شهر (نظامیان و غیرنظامیان)	استفاده از تاکتیک‌های شناسایی و رزمی گروه‌های مقاومت مردمی برای کمک به نیروهای ارتش علیه داعش استفاده می‌کردند.	تسهیل‌گر
	پیوستن زندانیان آزاد شده از سه زندان شهر، بازماندگان حزب بعث و مخالفان دولت مرکزی به جمع نیروهای داعش	مانع
	استفاده از ساکنان غیرنظامی پر تعداد شهر به عنوان سپر انسانی توسط داعش	مانع
	عدم استقبال جمعیت اهل سنن موصل از حضور نیروهای پیشمرگه کردها و گروه‌های مسلح شیعه	مانع
شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر	عدم انسجام مکانی و فضایی شهر و کاربری‌های شهری	تسهیل‌گر
	عامل پراکنده‌رویی شهر در بخش غربی در تسهیل فرایند بازپس‌گیری شهر	تسهیل‌گر
	بافت تاریخی و قدیمی با محله‌های تودرتو و پرجمعیت، کوچه‌ها و خیابان‌های تنگ بخش غربی شهر عامل کندی روند پیشروی نیروهای ائتلاف	مانع
	فضاهای باز شهری در بخش شرقی عامل تسریع پیشروی نیروهای ائتلاف	تسهیل‌گر
طرح‌های نظامی - امنیتی شهر	تعبیه تله‌های انفجاری، تونل‌ها و مراکز فرماندهی داعش در بخش قدیمی و تاریخی شهر	مانع
	انسداد محورهای مواصلاتی و مبادی ورودی و خروجی شهر با استقرار خودروهای انتحاری	مانع
	فاصله زیاد موصل تا بغداد و به نزدیک‌ترین پایگاه ارتش عراق در بیجی عامل مشکل‌تر و خطرناک‌تر شدن طرح باز نگهداشتن خطوط مواصلاتی و پشتیبانی	مانع
	ایجاد موانع چندلایهٔ پدافندی (حفر کانال، تونل، ساخت استحکامات، مین‌گذاری) در پیرامون شهر از سوی داعش	مانع
	رعایت اصل هدف و تهاجم از محورهای چهارگانه برای تمرکز و تسلط بیشتر به صحنهٔ عملیات	تسهیل‌گر
	وحدت فرماندهی خوب در بین نیروهای هماهنگی و تقسیم کار بین حدود ۱۰۲۰۰۰ نیروی ارتش عراق و پیش‌مرگ‌های کرد به همراه نیروهای ائتلاف غربی و آمریکایی در اجرای عملیات آزادسازی شهر.	تسهیل‌گر
	پخش اعلامیه از سوی نیروی هوایی برای راهنمایی سکنهٔ شهر جهت همکاری آنها در مقابله با نیروهای داعشی (عملیات روانی)	تسهیل‌گر
	استفاده بهینه از پهبادهای شناسایی و رزمی برای اجرای عملیات دقیق جهت ممانعت از تلفات غیرنظامیان	تسهیل‌گر

شاخص‌ها	شرح شاخص	نقش در عملیات آزادسازی
	به‌کارگیری گستردهٔ تک‌تیراندازها در صحنهٔ عملیات شهری از سوی نیروهای ائتلاف	تسهیل‌گر

چندوجهی و پیچیده شدن جنگ تحت تأثیر چهار شاخص اصلی قرار داشت. شاخص اول؛ نیروهای داعشی، که دشمن بودند و با تصرف شهر سعی می‌کردند مانع از بازپس‌گیری و سقوط شهر بشوند، شاخص دوم؛ جمعیت ساکن در شهر؛ که طیفی از آنها با داعشی‌ها همدرد بودند و حتی بدل به بخشی از نیروهای داعش شده بودند و طیفی در تقابل با داعشی‌ها عمل می‌کردند. شاخص سوم؛ ویژگی‌های مکانی و کالبدی شهر بود که تحت تأثیر جغرافیایی بود که بر روی آن شهر بنا شده و ساختارهایی که شهر را تشکیل می‌دادند. شاخص چهارم؛ طرح‌های دفاعی و امنیتی شهر بود که از سوی نیروهای مسلح مستقر در شهر اتخاذ گردیده بود.

از ابتدای ماه مارس ۲۰۱۵م عملیات کنترل مجدد شهر تکریت مرکز استان صلاح‌الدین، از سوی ارتش عراق و نیروهای «حشدالشعبی» آغاز شد. شکست داعش و کنترل مجدد شهر تکریت از سه جهت تحولی حائز اهمیت بود برای افزایش انگیزه‌ها جهت تمرکز نیروهای مسلح عراقی و ائتلاف کردی و آمریکایی جهت طرح‌ریزی و اجرای عملیات همه‌جانبهٔ آزادسازی شهر موصل؛ اول؛ از این جهت که برای اولین بار ارتش عراق توانست شکستی بزرگ را بر گروه تروریستی داعش تحمیل نماید؛

دوم؛ آنکه نقش حشدالشعبی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای عراقی در مقابله با داعش به رسمیت شناخته شد.

سوم؛ این‌که مسئلهٔ آزادسازی استان نینوا و شهر موصل از کنترل داعش به‌عنوان تحمیل شکست نهایی داعش در عراق، به‌عنوان اولویت کاری ارتش عراق قرار گرفت. عامل چهارم این‌که در ارتقاء انگیزهٔ نیروهای ائتلاف اثرگذار بود؛ بازپس‌گیری شهر الرمادی در ۲۲ دسامبر ۲۰۱۵ توسط ارتش عراق بود.

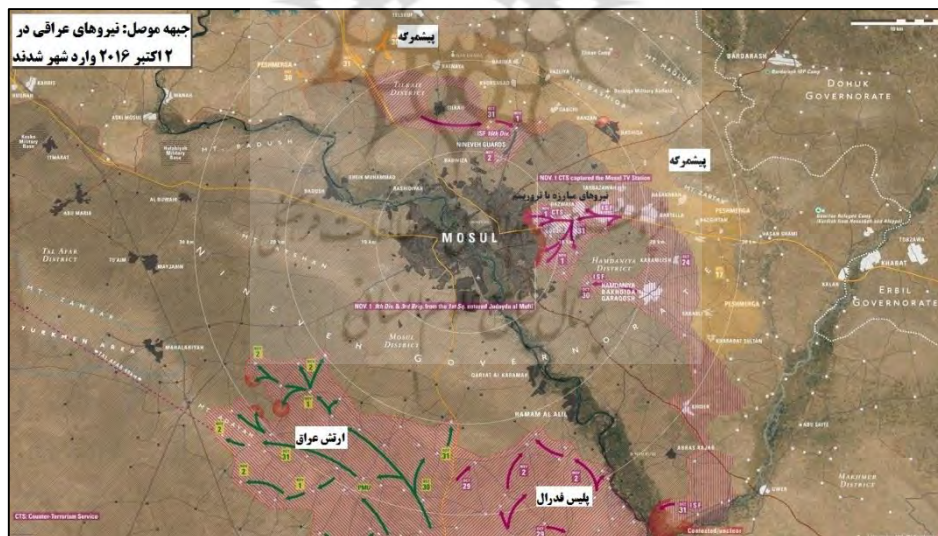
اجرای عملیات نظامی در مناطق شهری به علت ملاحظات تأمینی و امنیتی از سختی‌های خاصی برخوردار است. در صحنه عملیات موصل نیز نیروهای ائتلاف در اجرای بهینه طرح‌های عملیاتی آفندی و پدافندی با موانع مشکلات زیادی روبه‌رو شده بودند. نیروهای ائتلاف در چهار محور اصلی با عناصر داعش در موصل و اطراف آن درگیر شدند. این چهار محور شامل: محور اول؛ محور شمالی، از طریق تلعفر و دشت نینوا (ترکیبی از نیروهای پیشمرگه، نیروهای مبارزه با تروریسم) بود.

محور دوم؛ محور شرقی، از طریق الخازر و بعشيقه (ترکیبی از نیروهای پیشمرگه، نیروهای مبارزه با تروریسم) بود.

محور سوم؛ محور جنوبی، از طریق القیاره (نیروهای ارتش و پلیس فدرال عراق) بود. محور چهارم؛ محور غربی، در این محور نیروهای عراقی تلاش می‌کردند از فرار عناصر داعش به سوریه جلوگیری کنند.

در نبردهای محور شرقی و شمالی ده هزار نیرو شامل؛ نیروهای پیشمرگه به اضافه نیروهای موسوم به نیروهای بسیج مسیحی و الشبکی حضور دارند و ۲۴ هزار نیروی پلیس نینوا متشکل از نیروهای بسیج عشایری و نیروهای مردمی به عنوان نیروهای کمکی آماده مبارزه بودند. نبرد آزادسازی موصل بر دو محور جنوبی و شرقی متمرکز بود و نیروی هوایی عراق و ائتلاف بین‌المللی علیه داعش این نبرد را پشتیبانی می‌کردند.

نیروی هوایی عراق در آستانه آغاز عملیات بازپس‌گیری موصل با پخش ده‌ها هزار اعلامیه بر فراز موصل، دستورالعمل دقیقی برای حفاظت مردم شهر از خود داد. در این اعلامیه با تصاویر به ساکنان موصل نشان داده شده که چگونه با چسباندن نوار چسب به شیشه پنجره‌ها، از شکستن آنها جلوگیری کنند. ستاد فرماندهی نیروهای نظامی عراق هشدار داده است که دست‌کم یک ساعت پس از آغاز حملات هوایی، ساکنان شهر باید از تردد در مراکز بمباران شده اجتناب ورزند.

شکل (۷) نقشه عملیاتی از موقعیت نیروهای دخیل در انجام عملیات آزادسازی موصل

تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها برای سنجش شاخص‌های مستخرج؛ ابتدا پرسشنامه طیف لیکرت تحقیق به تعداد ۳۸ سنجه به تفکیک شاخص‌های اثرگذار در عملیات اشغال شهر (۱۸ سنجه) و

عملیات آزادسازی شهر (۲۱ سنجه) تهیه و در اختیار جامعه آماری گزینش شده قرار گرفته و جدول میانگین حسابی مطابق جدول ۸ تهیه گردید. در عملیات اشغال موصل، زیرشاخص استفاده از تاکتیک جنگ روانی از سوی نیروهای داعشی و ایجاد رعب و وحشت عمومی در سطح شهر با میانگین ۴/۸۳ به عنوان عامل اصلی شناخته شد. در عملیات آزادسازی نیز زیرشاخص تاکتیک استفاده از ساکنان غیرنظامی و پر تعداد شهر به عنوان سپر انسانی توسط داعش عامل اصلی در تأخیر و ایجاد وقفه در روند اجرای عملیات نیروهای ائتلاف در صحنه عملیات موصل شناخته شد.

جدول (۸) میانگین حسابی شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (اشغال و آزادسازی)

میانگین	سنجه	شاخص‌ها	عملیات
۴/۸۱	سرعت عمل و انعطاف‌پذیری قابل توجه نیروهای داعشی (اصل غافلگیری)	نیروهای داعشی	اشغال
۴/۸۳	استفاده از تاکتیک عملیات روانی و ایجاد رعب و وحشت عمومی در سطح شهر		
۴/۷۵	قدرت تحرک و مانور بالا نیروهای داعشی در هجوم همه‌جانبه به شهر (اصل مانور)		
۴/۱	حرکت از جبهه‌های گوناگون به سمت مبادی ورودی شهر جهت تسهیل در اشغال شهر (اصل هدف)		
۴/۳۷	اتخاذ راهبرد جنگ در تونل برای بهینه‌سازی طرح‌های پدافندی شهری (اصل تأمین)		
۴/۳۲	ضعف آموزش و سطح آمادگی پایین نیروهای ارتش و پلیس ملی برای جنگیدن در محیط‌های پیچیده شهری	جمعیت ساکن شهر (نظامیان و غیرنظامیان)	
۴/۲۲	فرار سربازان و وجود معضل سربازان داوطلب جعلی (فساد در ساختار ارتش)		
۴/۳	ترس و وحشت جمعیت ساکن و متواری شدن سکنه شهر به شهرهای پیرامونی		
۴/۳۴	حمایت و پشتیبانی ساکنان ناراضی و بازماندگان حزب بعث از نیروهای داعش (هسته‌های خفته وابسته به داعش در موصل)		
۴/۱۲	شکل هندسی نامنتظم و تقسیم شهر به دو قسمت شرقی و غربی توسط رودخانه دجله	شاخص‌ها کالبدی و جغرافیایی شهر	
۳/۸۷	عامل پراکنده‌رویی شهر در بخش غربی در تسهیل فرایند اشغال شهر		
۳/۷۶	قرارگیری شهر در پایین دست سد موصل و افزایش ضریب آسیب‌پذیری شهر از طریق تهدید داعش به انفجار سد		
۳/۹۸	قرارگیری شهر در یک یستر جغرافیایی هموار و مسطح و نبود موانع طبیعی دفاعی در حاشیه آن		
۴/۴۵	بهینه نبودن طرح‌های تأمینی و امنیتی جامع شهری (نبود یگان ویژه جنگ شهری)		

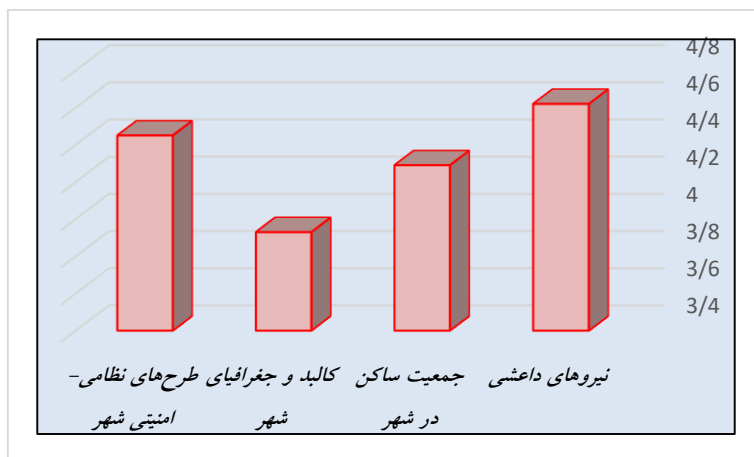
عملیات	شاخص‌ها	سنجه	میانگین
	امنیتی شهر	تزلزل در فرماندهی عملیات نینوا(سرلشکر مهدی الغراوی)(نبود وحدت فرماندهی)	۴/۳۴
		سقوط غرب موصل با شکست مقاومت گردان چهارم خط دفاعی مستقر در غرب شهر(متناسب نبودن استعداد و تجهیزات واحدهای نظامی مدافع شهر)	۴/۱۷
		تزلزل در خطوط دفاعی؛ خط اول دفاع از موصل، تیپ ششم لشکر سوم ارتش عراق بود. کمبود اسلحه و مهمات و انتقال خودروهای زرهی و تانک‌ها و توپخانه به استان الانبار	۴/۷۶
		اختلافات سیاسی در داخل عراق؛ رد پیشنهاد مسعود بارزانی رئیس اقلیم کردستان، جهت اعزام نیروهای پیشمرگه برای کمک به نجات موصل از سوی نوری المالکی	۴/۵۶
نیروهای داعشی	نیروهای داعشی	حبس ۷۰۰۰۰ نفر از ساکنان شهر و جلوگیری از خروج آنها از شهر	۴/۴۶
		شستشوی مغزی و دادن آموزش‌های دینی افراط‌گرایانه و آموزش فنون رزم به نوجوانان و جوانان	۴/۴۱
		به‌کارگیری گستردهٔ تک‌تیراندازها از سوی داعش از موانع عمدهٔ اجرای عملیات جستجوی خانه‌به‌خانه	۴/۳
		حملات پهنپای برای سد کردن مسیرهای پیشروی نیروهای عملیاتی ائتلاف	۳/۹۹
آزادسازی	جمعیت ساکن شهر (نظامیان و غیرنظامیان)	استفاده از تاکتیک‌های شناسایی و رزمی گروه‌های مقاومت مردمی برای کمک به نیروهای ارتش علیه داعش	۴/۲۹
		پیوستن زندانیان آزاد شده از سه زندان شهر، بازماندگان حزب بعث و مخالفان دولت مرکزی به جمع نیروهای داعش	۳/۸۶
		استفاده از ساکنان غیرنظامی و پر تعداد شهر به عنوان سپر انسانی توسط داعش	۴/۶۲
		عدم استقبال جمعیت اهل تسنن موصل از حضور نیروهای پیشمرگه کردها و گروه‌های مسلح شیعه	۴/۱۲
شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر	شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر	عدم انسجام مکانی و فضایی شهر و کاربری‌های شهری	۳/۹۴
		عامل پراکنده‌روی شهر در بخش غربی در تسهیل فرایند بازپس‌گیری شهر	۳/۹۹
		بافت تاریخی و قدیمی با محله‌های تودرتو و پرجمعیت، کوچه‌ها و خیابان‌های تنگ بخش غربی شهر عامل کندی روند پیشروی نیروهای ائتلاف	۴/۷۵
		فضاهای باز شهری در بخش شرقی عامل تسریع پیشروی نیروهای ائتلاف	۴/۴۲
امنیتی شهر	امنیتی شهر	تعبیه تله‌های انفجاری، تونل‌ها و مراکز فرماندهی داعش در بخش قدیمی و تاریخی شهر	۴/۳۳
		انسداد محورهای مواصلاتی و مبادی ورودی و خروجی شهر با استقرار خودروهای انتحاری	۴/۲۹

میانگین	سنجه	شاخص‌ها	عملیات
۳/۹۷	فاصله زیاد موصل تا بغداد و به نزدیک‌ترین پایگاه ارتش عراق در بیجی عامل مشکل‌تر و خطرناک‌تر شدن طرح باز نگهداشتن خطوط مواصلاتی و پشتیبانی		
۴/۳۵	ایجاد موانع چندلایه پدافندی (حفر کانال، تونل، ساخت استحکامات، مین‌گذاری) در پیرامون شهر از سوی داعش		
۴/۶۵	رعایت اصل هدف و تهاجم از محورهای چهارگانه برای تمرکز و تسلط بیشتر به صحنه عملیات از سوی نیروهای ائتلاف		
۴/۳۱	وحدت فرماندهی خوب در بین نیروهای هماهنگی و تقسیم کار بین حدود ۱۰۲۰۰۰ نیروی ارتش عراق و پیش‌مرگ‌های کرد به همراه نیروهای ائتلاف غربی و آمریکایی در اجرای عملیات آزادسازی شهر		
۴/۲۲	پخش اعلامیه از سوی نیروی هوایی برای راهنمایی سکنه شهر جهت همکاری آنها در مقابله با نیروهای داعشی (عملیات روانی)		
۴/۵۹	استفاده بهینه از پهپادهای شناسایی و رزمی برای اجرای عملیات دقیق جهت ممانعت از تلفات غیرنظامیان		
۴/۳۵	به‌کارگیری گسترده تک‌تیراندازها در صحنه عملیات شهری از سوی نیروهای ائتلاف		

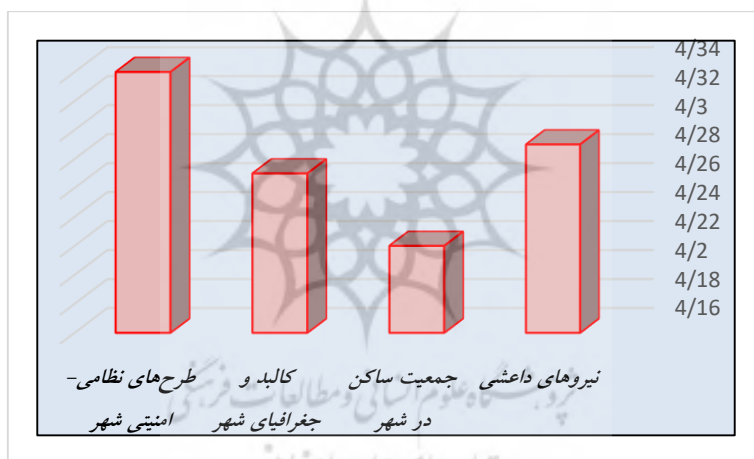
در ادامه با تجمیع میانگین‌های حسابی، مطابق جدول ۹ و نمودارهای ۱ و ۲ شاخص‌های چهارگانه در عملیات اشغال و آزادسازی موصل مورد قیاس قرار گرفت. در عملیات اشغال شهر؛ شاخص نقش نیروهای داعشی در پیاده‌سازی تاکتیک‌های اشغال شهر با میانگین ۴/۶۲ بیشترین تأثیر را داشته و در عملیات آزادسازی نیز شاخص اتحاد تاکتیک‌ها و طرح‌های نظامی و امنیتی از سوی نیروهای ائتلاف تأثیرگذارترین شاخص در پیاده‌سازی و اجرای عملیات آزادسازی موصل شناخته شد.

جدول (۹) محاسبات آماری شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (اشغال و آزادسازی)

شاخص اول	عملیات	تعداد کل	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین
نیروهای داعشی (اشغالگر)	اشغال	۵۵	۴/۶۲	۰/۳۸	۰/۳۲
	آزادسازی	۵۵	۴/۲۹	۰/۷۱	-۰/۰۴
جمعیت ساکن در شهر	اشغال	۵۵	۴/۲۹	۰/۷۱	-۰/۰۴
	آزادسازی	۵۵	۴/۲۲	۰/۷۸	-۰/۱۱
کالبد و جغرافیایی شهر	اشغال	۵۵	۳/۹۳	۱/۰۷	-۰/۳۷
	آزادسازی	۵۵	۴/۲۷	۰/۷۳	-۰/۰۷
طرح‌های نظامی - امنیتی شهر	اشغال	۵۵	۴/۴۵	۰/۵۵	۰/۱۵
	آزادسازی	۵۵	۴/۳۴	۰/۶۶	۰/۰۴

نمودار (۱) مقایسه شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (اشغال)

نمودار (۲) مقایسه شاخص‌های اثرگذار در اجرای تاکتیک‌های جنگ شهری موصل (آزادسازی)

در ادامه، به منظور اولویت‌بندی شاخص‌های چهارگانه تأثیرگذار در اجرای عملیات موصل (اشغال و آزادسازی) از آزمون ناپارامتری فریدمن استفاده شد. نتایج حاکی از آن است که با اطمینان ۰/۹۵ درصد در سطح خطای ۰/۰۵، تفاوت معناداری بین ابعاد شاخص‌های چهارگانه وجود دارد. در رتبه اول؛ نقش نیروهای داعشی در اجرای عملیات اشغال و آزادسازی با میانگین (۴/۴۵)، در رتبه دوم؛ اجرای طرح‌های نظامی و امنیتی برای اجرای عملیات آزادسازی و اشغال شهر با میانگین (۲/۹۹)، در رتبه سوم؛ نقش جمعیت ساکن شهر در اجرای عملیات آزادسازی و اشغال با میانگین

(۴/۲۵) و در رتبه چهارم؛ شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر با میانگین (۴/۱) قرار گرفته است.

جدول (۱۰) نتایج آزمون ناپارامتریک فریدمن در اولویت بندی شاخص‌های تأثیرگذار در اجرای عملیات آزادسازی و اشغال موصل

میانگین رتبه‌ای	اولویت‌بندی شاخص‌های تأثیرگذار در عملیات (اشغال و آزادسازی)
۴/۴۵	نیروهای داعشی (اشغالگر)
۴/۳۹	طرح‌های نظامی - امنیتی شهر
۴/۲۵	جمعیت ساکن در شهر
۴/۱	شاخص‌های کالبدی و جغرافیایی شهر
۱۴۰/۱۴۳	کای اسکوتر
۳	درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معناداری

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در نبرد شهری موصل مشخص شد که در شهر مواضع ثابتی وجود ندارد و جنگ در یک محیط کاملاً پیچیده و چندبُعدی هدایت می‌شود. بر اساس تجزیه و تحلیل صورت گرفته مشخص شد نقش نیروهای اشغالگر داعش در نبرد موصل بیش از سایر شاخص‌های بوده است. لیکن عملیات و جنگ روانی به منظور تقویت انگیزه و روحیه نیروهای خودی و تضعیف نیروهای طرف مقابل و ساکنین شهر در تسلط داعش بر موصل نقش محوری داشته است. بعد از نقش نیروهای داعش، طرح‌های عملیاتی تهاجمی و تدافعی مبتنی بر شرایط محیطی و مکانی شهر در رتبه دوم اهمیت بوده است. همچنین نقش جمعیت ساکن در شهر در همکاری با داعش و نیروهای ائتلاف هم در اشغال و هم در آزادسازی موصل تعیین‌کننده بوده است. بر پایه توضیحات ارائه شده، درس‌هایی به شرح ذیل از تحلیل نبرد موصل گرفته می‌شود.

- ۱- اشغال دائمی و جداسازی یک شهر مدرن و بزرگ از یک کشور غیرممکن است.
- ۲- مشکل نیروهای مدافع و مهاجم با عمق و طول و عرض در صحنه شهر افزایش می‌یابد.
- ۳- مهاجمان اشغالگر پس از آنکه مرکز شهر را از دست دادند، ابتکار عمل را از دست می‌دهند.
- ۴- نواحی متراکم شهری مدت زمان حفظ و نگهداری را برای نیروی مهاجم به شدت افزایش می‌دهد.
- ۵- دسترسی عملیاتی به شهر متناسب با حمایت مردمی است.
- ۶- اتخاذ تاکتیک‌های پیچیده جهت انجام تلاش گسترده برای حفاظت از شمار زیادی از غیرنظامیان که به عنوان سپر دفاعی مورد استفاده قرار می‌گیرند، بسیار مهم است.

۷- تصمیم سیاسی در هر تحرک نظامی باید واضح و برنامه‌ریزی شده باشد، از سوی دیگر نیز باید توانایی و امکانات نظامی برای تحقق هدف به کار گرفته شود.

۸- ضرورت تمرکز روی کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ در جنگ شهری؛ داعش باقی ماندن در شهرهای کوچک را موجب تحلیل رفتن هر چه بیشتر توان داعش شود، بنابراین داعش خود را از نبرد ناموفق به خصوص به خاطر کم بودن نیروها و ضعف توان نظامی و لجستیکی خارج کرد.

۹- استفاده از شیوه‌های انفجارها در شهرهای امن در جهت برهم زدن امنیت و کاهش توان اقتصادی، نظامی دولت و گسترش آشوب از اهداف بهینه جنگ‌های شهری داعش بود.

۱۰- نقش عملیات روانی و دسترسی به مراکز رادیو تلویزیون و استفاده از شبکه‌های مجازی برای نیروی مهاجم در شهر بسیار کلیدی و تعیین‌کننده است.

۱۱- امکان طرح‌ریزی و اجرای عملیات در مناطق شهری توسط نیروهای چندملیتی بر اساس تاکتیک‌های جنگ نامنظم و ترکیبی امکان‌پذیر است.

۱۲- ابتکارات در احداث خطوط دفاعی چندگانه در مناطق شهری توسط داعش؛ در لایه اول؛ کانال‌های عمیق پر از نفت سیاه ایجاد کرده و همزمان با آغاز عملیات، با آتش زدن آنها و ایجاد توده‌ای از ابر سیاه بر فراز شهر موصل، مانع از دید هوایی‌ها برای حمله به مواضع و نیروهایش می‌شد.

در لایه دوم؛ حفر تونل‌های ۵۰۰ متری با تعبیه ۱۵ تا ۲۰ اطاق استراحت، ضمن ایجاد مانع بر سر راه پیشروی نیروهای ائتلاف عراقی، بر میزان مقاومت عناصرش می‌افزود.

در لایه سوم؛ آماده‌سازی صدها دستگاه خودرو حاوی مواد منفجره است که افراد انتحاری آنها را هدایت این اقدام، از جمله تاکتیک‌های معروف داعش برای مقابله با حملات نیروهای ائتلاف عراقی بوده است.

۱۳- اهمیت برنامه‌ریزی جامع برای استفاده بهینه از سلاح‌های ضدتانک و پهپادها در مناطق شهری؛

همچنین به‌کارگیری موشک‌های ضدزره «کورت» و استقرار ده‌ها ضدهوایی در نقاط مختلف شهر موصل، بر لایه‌های دفاعی خود در برابر پیش روی زمینی و مقابله با حملات هوایی افزوده بود.

پیچیدگی ابعاد و شاخص‌های دخیل در اشغال و آزادسازی موصل ثابت کرد جنگ‌های آینده در محیط‌های شهری عمدتاً مبتنی بر ایده‌هایی که دارای جنبه‌های تکنیکی، تاکتیکی و تکنولوژیکی هستند، طراحی و اجرا خواهد شد و ماهیت جنگ‌های شهری شبکه‌ای و ترکیبی خواهد بود که در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر مبنای ایده‌های ابتکاری و خلاقانه متحول خواهد شد.

بنابراین بر اساس آنچه در خصوص جنگ‌های آینده اشاره شد می‌توان به عنوان پیشنهاد مطرح نمود؛ ضرورت پرورش نیروهای خلاق و مبتکر جنگ شهری از طریق آموزش و تمرین طرح‌های جامع عملیاتی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی آمادگی رزمی در جنگ‌های شهری آینده است.

قدردانی

از خبرگان توانمندی که در طول پژوهش، دانش خویش را سخاوتمندانه در اختیار محققان این پژوهش قرار دادند و استواری پژوهش حاضر بر مشارکت و دانش این بزرگواران قرار گرفته است بسیار سپاسگزاریم.

منابع

- ≠ امینی، داود (۱۳۹۸)، *تحلیلی بر تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری موصل (از سال ۲۰۱۴ الی ۲۰۱۷م)*، شماره ۲۸۱، مرکز مطالعات راهبردی دانا.
- ≠ حسین‌زاده دلیر، کریم؛ ملکی، کیومرث؛ شفاعتی، آرزو؛ حیدری‌فر، محمدرئوف (۱۳۹۱)، *پدافند غیرعامل و توسعه پایدار شهری با تأکید بر کاربری‌های تهدیدپذیر کلانشهر تبریز از منظر جنگ، فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط*، شماره ۵، صص ۲۴-۱.
- ≠ دیمارکو، لویژا (۱۳۹۹)، *جهنم واقعی، جنگ شهری از استالینگراد تا عراق*، ترجمه: سیدعلی موسوی، انتشارات نسل روشن.
- ≠ کالینز، جان. ام (۱۳۸۵)، *جغرافیای نظامی (جغرافیای فرهنگی)*، ترجمه محمدرضا آهنی و بهرام محسنی، جلد دوم، انتشارات دانشگاه امام حسین^(ع)، تهران.
- ≠ کیلکال، دیوید (۱۳۹۶)، *خارج از کوهستان، نسل آینده جنگ‌های شهری*، ترجمه: سیدعلی موسوی، انتشارات نسل روشن.
- ≠ موغلی، مرضیه؛ هاشمی فشارکی، سیدجواد، حسینی‌امینی، حسن (۱۳۹۵)، *راهبرد جنگ شهری داعش و تمهیدات پدافند غیرعامل، کنفرانس ملی پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، وزارت کشور، ۱۲ و ۱۳ مهر ۱۳۹۵*.
- ≠ Arnold, Thomas D; Fiore, Nicolas.(2019), *Five Operational Lessons from the Battle for Mosul*, Published on: <https://www.armyupress.army.mil/Journals>
- ≠ Desh.C. Michael, (2010). *Military Operations on Urban Terrain*, *Strategic Studies Institute*, Association of U.S Army.
- ≠ IHL Symposium Report. (2018), *Emerging military technologies applied to urban warfare*, ICRC, Programme on the Regulation of Emerging Military Technologies, *Asia Pacific Centre for Military Law*, 21–22.
- ≠ Johnson, David. (2019), *Is Warfare In Cities As Inevitable As We Think?*, Published On: <https://mwi.usma.edu/warfare-cities-inevitable-think>.

- ≠ Konaev, Margarita. (2019), *The Future Of Urban Warfare In The Age Of Megacities, Focus Strategique*, No. 88, March 2019.
- ≠ Spencer, John(2021),*The Eight Rules Of Urban Warfare And Why We Must Work To Change Them*, Published on: <https://mwi.usma.edu>
- ≠ Thomas D. Arnold, Nicolas Fiore. (2018). *Five Operational Lessons from the Battle for Mosul, Military Review the Professional Journal of the U.S Army.*
- ≠ *UN-Habitat Report (2018). Annual Progress Report 2018. For A Better Urban Future.*
- ≠ US Marine Corps, (2016). *Military Operations on Urbanized Terrains (MOUT)*, Department of The Navy Headquarters United State Marine Corp.
- ≠ West, Bing (2017), *Global Urban Warfare, Then and Now From Hue to Mosul, the mechanics of fighting in cities remain much the same*, Published on: <https://www.theatlantic.com/international>.
- ≠ Yonas, Gerald and Moy, Timothy. (2001), *Soldiers In Cities*, Published by Strategic Studies Institute, US Army War College.

